

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА
МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 37

Заснований в 1996 році

Рівне – 2007

ББК 74.20

О - 59

УДК: 159: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 37. — Рівне: РДГУ, 2007. — 274 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психосоціального розвитку особистості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Вербець Владислав Володимирович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Воробійов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Литвиненко Світлана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Лісова Світлана Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мігюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович – доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти);

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор (Національний університет “Острозька Академія”);

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Ямницький Вадим Маркович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 9 від 29. 03. 2007 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 08 — 7.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2007

Висновки. Вивчення параметрів життєвої перспективи вагітних жінок показало, що хронологічні та певні змістовні показники суб'єктивної картини майбутнього, осмислення минулого та актуального періодів життя виявились залежними від переживання жінками власного стану, що стало афективним центром внутрішнього світу. У дослідженні виявлені наступні особливості життєвої перспективи вагітних жінок: 1) хронологічна обмеженість часової перспективи, фіксація самосвідомості на періоді виношування дитини; 2) неактуалізованість механізмів антиципації, які визначають стратегічні аспекти моделювання майбутнього, що проявилось у переважанні наближених у часі життєвих цілей над віддаленими життєвими орієнтирами; 3) змістовна прив'язаність життєвих цілей до періоду вагітності та майбутнього материнства, що вказує на домінуванні цінності "Я", а не "Моя дитина"; 4) зниження мотиваційної функції "я"-ідеального, неузгодженість оцінювання "я" у контексті теперішнього і майбутнього періодів життя; 5) актуалізованість процесів переосмислення власної особистості у відповідності із критеріями нової життєвої ситуації.

Із врахуванням отриманих даних вагітність може оцінюватись як особистісно значуща життєва подія, яка обумовлює трансформацію життєвої перспективи жінки, зокрема її сенсожиттєвого змісту і хронологічних меж.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991.- 299с.
2. Боровикова Н.В. Психологические аспекты трансформации Я-концепции беременной женщины // Перинатальная психология и нервно-психическое развитие детей. Сб. материал. конф. по перинат. психол. С-Пб., 1998 // www.psyinst.ru/library.php?part=article&id=931
3. Боровикова Н.В. Психолого-акмеологический тренинг зрелого отцовства и материнства. – М., 1998 // www.rusmedserv.com/psychpregn/tr2.htm
4. Головаха Е.И., Кроник А.А. Понятие психологического времени // Категории материалистической диалектики в психологии / Отв. ред. Л.И. Анцыферова. – М.: Наука, 1988. – С. 199-215
5. Кон И.С. Постоянство и изменчивость личности // Психологический журнал. – 1987. – №4. – С.126-137
6. Коржова Е.Ю. Методика «Психологическая автобиография» в психодиагностике жизненных ситуаций: Методическое пособие / Под. ред. Л.Ф. Бурлачука. – К.: МАУП, 1994. – 109 с.
7. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка, К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
8. Филиппова Г.Г. Материнская потребностно-мотивационная сфера поведения: структура и содержание // Перинатальная психология и нервно-психическое развитие детей. Сб. материал. конф. по перинат. психол. С-Пб., 1998 // www.psyinst.ru/library.php?part=article&id=931

Резюме. В статье представлены результаты реализации событийно-биографического подхода к изучению проблемы формирования жизненной перспективы личности. Беременность рассматривается как экзистенциальное событие, переживание которого обуславливает специфику субъективного моделирования будущего женщиной. Выявлены отдельные содержательные, хронологические, смысловые параметры жизненной перспективы беременных женщин.

Summary. Some results of realization the event - biographic approach to studying a problem of person's vital prospect formation are submitted in the article. From this point of view pregnancy is considered as existential event which causes specificity of subjective modeling by the woman her future. Some separate semantic and chronological parameters of pregnant women's vital prospect are highlighted.

УДК: 159.992.73:316.472.3

В.Р.ПАВЕЛКІВ

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ГОЛОВНИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСІЇ ТА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Резюме. У статті розглядаються головні підходи до визначення поняття „агресія” у зарубіжній та вітчизняній літературі. Констатується наявність різнопланових та суперечливих підходів до його визначення. Розглядається співвідношення понять „агресія” та „агресивність”.

Ключові слова: агресія, агресивність.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження агресії та агресивної поведінки зумовлена необхідністю спеціального вивчення причин, чинників, механізмів вияву агресії, її структури, а також потребою створення програми психологічної корекції агресивної поведінки, що в сукупності повинно сприяти кращому розумінню досліджуваного феномена і гармонізації стосунків у суспільстві, зниженню рівня насильства та злочинності.

Велику роль у формуванні особистості відіграє підлітковий період, коли відбувається анатомо-фізіологічна перебудова організму, що знаменує перехід від дитинства до дорослості. Цей процес супроводжується змінами і в психіці підлітка, що виявляється у вияві негативних рис характеру. Однією з таких рис є агресивність.

Проблематика агресії та агресивної поведінки займає чільне місце серед психологічної проблематики. Особлива увага цій проблемі приділялася в зарубіжній психології (З.Фрейд). У вітчизняній психології також відомі окремі дослідження агресивності та агресивної поведінки. Та, незважаючи на це, проблема агресивної поведінки підлітків та її корекції все ще залишається відкритою у психолого-педагогічній науці.

Метою нашого дослідження є аналіз підходів до проблеми агресивності та агресивної поведінки і побудова концепції власного дослідження.

Протягом історії людство неодноразово замислювалося над проблемою агресії, її природи, оскільки численні історичні події пов'язані з виявами агресії та агресивної поведінки. З самого початку це носило релігійний та філософський характер, оскільки намагалися пояснити феномен людського зла, встановити сутність людської природи.

Наукове вивчення агресії та її крайніх форм – насилля та жорстокості – почалося порівняно недавно – лише з часів першої світової війни. З середини 60-х років тема агресії стає однією з найактуальніших на Заході. Однією з причин став масштаб насилля і страху перед зростаючою загрозою війни у всьому світі, який у цей час досяг свого апогею. Нині тема агресії та насилля залишається предметом постійного обговорення у наукових виданнях та форумах [10, с. 6].

Надзвичайна складність і різноманітність вияву агресивності призводить до того, що в науці на сьогодні відсутня досить однозначна трактовка і визначення цього поняття. Для осмислення природи людської агресивності необхідно насамперед з'ясувати смисл та значення поняття „агресія”, оскільки воно дуже часто вживається в широкому значенні і тому потребує серйозного осмислення.

Вивченням агресії зайняті дослідники різних наук: біології, соціології, психології, педагогіки, психіатрії та ін., кожна з яких виявляє в цьому феномені специфічні для даної науки чинники. Людська агресивність належить до класу явищ, які можуть бути вивчені тільки за допомогою об'єднання зусиль природничих і соціальних дисциплін. Так, у рамках природничих наук було зроблено відкриття, які дали змогу почати систематичне вивчення глибинних причин агресивної поведінки: її біологічних субстратів та їх впливу на поведінку людей. Значні успіхи були одержані у знаходженні локалізації центрів, які впливають на агресивні реакції та керують ними; виявлено зв'язок агресивної поведінки з функціонуванням ендокринної системи. Біологи при описі агресії акцентують увагу на її цілях і функціях – адаптивних та неадаптивних; нейрофізіологи та психофізіологи вивчають нервові механізми, порушення в їх функціонуванні, які лежать в основі агресивної поведінки; психіатри збирають дані про агресію у людей з серйозними порушеннями психіки; соціологи, соціальні та політичні психологи, криміналісти досліджують суспільні умови, що породжують і підтримують таку поведінку. На думку французького соціолога Е.Марена, „проблема насилля стала тепер проблемою не соціального, а психологічного порядку” [4, с. 8]. У зв'язку з цим особливо важливим є аналіз психологічних підходів до даної проблеми.

У психологічній літературі проблема агресії представлена у різних її аспектах. Так, дослідники приділяють увагу кримінологічним аспектам проблеми агресії, її зв'язку зі злочинною поведінкою, а також соціальним та біологічним її передумовам. Існує шерг праць, в яких розглядаються закономірності формування екстремізму та негативізму в свідомості молоді, соціально-психологічні джерела та чинники даних феноменів, а також соціальні та психологічні механізми агресивної поведінки. У рамках даної проблематики досліджуються також питання девіантної поведінки підлітків. Значна увага приділяється проблемам діагностики агресивної поведінки, різних форм та видів агресії. Однак, незважаючи на це, праць з даної проблематики все ще недостатньо і ця тема залишається малорозробленою.

Дослідження згаданих авторів спираються на досить відомі теорії, але водночас ці праці мають яскраво виражену практичну або експериментальну спрямованість та містять досить велику кількість різноманітного емпіричного матеріалу, що є досить цінним.

Головні теоретичні підходи до вивчення агресії розвивалися на основі різних напрямків західної науки. Вивченню цієї проблеми присвячені, зокрема, праці Ч.Ломброзо, А.Камю, К.Лоренца, З.Фрейда, Е.Фромма, А.Басса, Л.Берковіца та ін.

Розглянемо головні підходи до визначення агресії.

А.Басс вважає, що агресія – це будь-яка поведінка, яка містить загрозу або завдає збитків іншим. Л.Берковіц та С.Фешбах вважають, що для кваліфікації тих чи інших дій як агресивних необхідно, щоб ці дії містили намір образи. Г.Зільман обмежує вживання терміну агресії, включаючи таку складову, як заподіяння іншим тілесних або фізичних ушкоджень [3, с. 25].

Про агресію не можна робити висновок лише за зовнішнім виявом поведінки. Так, Дж.Каган стверджує, що для висновку про агресивність акту необхідно знати його мотиви і те, як він переживається, а С.Фешбах наполягає на включенні мотиваційних чинників до визначення агресії [12, с. 5].

Інші дослідники під агресією розуміють сильну активність, прагнення до самоствердження. Так, Л.Бендер говорить про агресію як тенденцію наближення до об'єкта або віддалення від нього, а Ф.Аллан описує її як внутрішню силу, що дає людині можливість протистояти зовнішнім умовам [12, с. 6]. Шерг дослідників під агресією розуміють акти ворожості, атаки, руйнування, тобто дії, які шкодять іншій особі або об'єкту. Х.Хекхаузен вважає агресією навмисні дії з метою заподіяння збитків, причому можливі й такі випадки агресії, які не є реакцією на фрустрацію, а виникають „самовільно” з бажання перешкодити, нашкодити комусь, обійтися з ким-небудь несправедливо, кого-небудь образити [1, с. 10].

Представники різних теорій агресії прагнули зрозуміти її природу і розкрити значення та смисл цього поняття на засадах певного фундаментального механізму. Таким механізмом виступали інстинкти, Танатос, фрустрація тощо; пізніше – інструментальне навчання, гнів, генетичні аберрації, когнітивне навчання [10]. До кінця 70-х – початку 80-х років у психологічних, соціально-психологічних та соціологічних дослідженнях яскраво позначилася тенденція до аналізу даного феномена на вищому інтегративному рівні. Пояснюючи агресію як явище з різних теоретичних позицій, дослідники пропонували і теоретичні моделі, які передбачали або природну (інстинкти), або соціальну (суперечності та протидія нормам), або теологічну (спокуса, зняковільність, гріховність), або еклектичну детермінацію. Рівнорівневий підхід до аналізу агресивних проявів особистості припускає наявність фізіологічних, психологічних, діяльнісно-перетворюючих і особистісних витоків [7].

Американські дослідники Р.Берон і Д.Річардсон [3] розглядають агресію як модель поведінки, а не як емоцію, мотив або установку. Термін „агресія” часто асоціюється з такими негативними емоціями, як злість; з такими мотивами, як прагнення образити або заподіяти зло; з негативними установками у вигляді расових або етнічних забобонів. Всі ці чинники, безсумнівно, відіграють важливу роль у поведінці, результатом якої є заподіяння шкоди, але їх наявність не є необхідною умовою для подібних дій. Вказані автори обмежили використання терміну „агресія” сферою зловмисної поведінки [3, с. 27].

Таке обмеження поняття навряд чи є виправданим, оскільки, спираючись на нього, ми позбавляємося можливості зрозуміти мотиваційну, емоційну та когнітивну складові агресії. Агресивні вияви досить різноманітні, „склад” компонентів агресії залежить від виду агресії та по суті визначає його.

У визначенні Р.Берона і Д.Річардсон термін „агресія” передбачає дії, за допомогою яких навмисне заподіюється зло своїй жертві. Автори розглядають агресію як будь-які дії, що мають на меті досягнення негативних наслідків. Вони вважають, що такі вияви, як виставлення кого-небудь у невігідному світлі, очорнення або публічне висміювання, позбавлення чогось необхідного і навіть відмова у любові і ніжності можуть за певних обставин бути названі агресивними [3, с. 28-29].

Однак наміри не завжди можуть бути усвідомлені і тому в низці випадків за здавалося б немотивованим та випадковим агресивним вчинком може ховатися неусвідомлюване і навіть заперечуване на свідомому рівні бажання.

Не можна погодитися з думкою, що дії, які заподіюють шкоду живим істотам, можуть розглядатися як агресивні за своєю природою [3, с. 30]. Все, що виходить за рамки поняття „живі істоти”, досить широке: це і природа загалом, і культурні цінності, які мають загальнолюдське значення, і необхідні для існування і функціонування в суспільстві предмети, і речі, що мають тільки особисту, індивідуальну цінність тощо. На всі ці об'єкти може спрямовуватися агресія, але причини і механізми її дії можуть бути різними. Можливість розглядати дії відносно неживих предметів як агресивні пояснюється тим, що неживі предмети відіграють в житті людини досить важливу роль і виконують важливі функції.

По-перше, виконуючи певні функції, предмети мають для людей різну цінність, тому заподіяння ушкоджень предметам врешті-решт є шкодою, що заподіюється людям. Виявом цього можуть бути різні акти вандалізму, хуліганства. Те саме відбувається і відносно предметів, що мають індивідуальну цінність. У цьому випадку шкода завдається конкретній людині.

По-друге, предмети виконують певні символічні функції і тим самим можуть виражати різні явища (позначати групи людей, співтовариства, певні ідеологічні, релігійні, наукові системи, суспільно-політичні рухи, віхи історичного і культурного розвитку, певні цінності, виражати національні, етнічні, культурні, етичні особливості тощо). Дії, спрямовані на свідоме заподіяння шкоди таким об'єктам, є виявом агресії проти того, що виражає даний символічний предмет.

По-третє, про агресію можна говорити як про внутрішній спокукальний мотив, що вимагає розрядки. У цьому випадку йдеться про опосередковану роль предметів. Якщо можливість прямого агресивного реагування з низки причин обмежена або неможлива (через соціальні норми, внутрішні заборони, відсутність об'єкта агресії і неможливість його одержати), то агресія виплескується на інші об'єкти, у тому числі й неживі, які виконують роль «посередника» між агресором та особою, на яку ця агресія повинна бути спрямована. Важливо відзначити і сигнальну роль такої поведінки, за якої або демонструється готовність до прямого вияву агресії (бажання налякати), або за наявності стримуючих чинників агресивні дії відносно неживого об'єкта виступають своєрідним сигналом про неможливість більше стримуватися, виконуючи при цьому функцію деякого скидання агресивної енергії. Тому слід особливо відзначити важливу роль механізмів регуляції та саморегуляції в поведінці, які здатні перетворити агресивну поведінку таким чином, що агресивні дії можуть бути здійснені без заподіяння шкоди будь-кому.

Не можна погодитися з твердженням, що про агресію можна говорити тільки тоді, коли суб'єкт або жертва прагнуть уникнути подібного обходження, і з думкою про те, що суїцид не є актом агресії [3, с. 30]. Джерело агресивної поведінки знаходяться не в «жертві», а в агресорі, який і виявляє свою агресивність різними шляхами. У даному випадку є сенс говорити про форми вияву агресії, які можуть бути суспільно небезпечними, несхвалюваними або навіть забороненими суспільством, а можуть бути соціалізованими, прийнятними (або щонайменше терпимими) і агресор про це знає, тоді можна говорити про деяку соціалізовану форму вияву агресії. У цьому випадку агресивний компонент зберігається, а агресор може прямо, не боячись наслідків, розрядити свою агресію. Існують також й інші можливості, способи вияву агресії соціально прийнятним шляхом

(різні види спорту, робота в силових структурах тощо). Але навіть у випадку соціалізованої форми агресії існують певні норми, в рамках яких агресія буде розглядатися як соціалізована, суспільно безпечна, а при їх порушенні – як суспільно небезпечна і така, що вимагає покарання.

У вітчизняній літературі агресію розглядають як індивідуальну або колективну поведінку, дію, спрямовану на заподіяння фізичної або психологічної шкоди, або на знищення іншої людини чи групи людей. Готовність суб'єкта до агресивної поведінки розглядається як відносно стійка риса особистості – агресивність. Рівні агресивності визначаються як набуванням у процесі соціалізації, так і орієнтацією на культурно-соціальні норми, важливими з яких виступають норми соціальної відповідальності і норми відплати за акти агресії. Важливу роль тут відіграють ситуативні змінні: інтерпретація намірів оточуючих, можливість одержання зворотного зв'язку, що провокує вплив оточення тощо. Агресивні дії можуть спрямовуватися суб'єктом і на самого себе, набуваючи форм аутоагресії (суїцид). Деякі вияви агресії і аутоагресії можуть слугувати ознакою патопсихологічних змін, зокрема, збудливої психопатії, параноїї, епілепсії тощо [8, с. 7-8].

Аналіз головних поглядів на зміст поняття "агресивність" дозволяє зрозуміти її як мотивовану, руйнівну поведінку, яка суперечить нормам і правилам існування людей в суспільстві, заподіює шкоду об'єктам нападу, у тому числі й фізичну, або викликає у них психічний дискомфорт (негативні переживання, стан напруги, страху, пригніченості тощо) [7, с. 55].

Обмеження поняття агресії лише поведінковим аспектом позбавляє можливості розглянути агресивні за змістом, але такі, що не завжди виявляються в прямому поведінковому реагуванні, феномени, які виявляються через думки, акти творчості тощо. Аналізу подібних виявів агресії велика увага приділяється в рамках психоаналізу, де під агресією розуміється „тенденція або сукупність тенденцій, які виявляються в реальній поведінці або фантазуванні, мета яких полягає в тому, щоб зашкодити іншій людині, знищити, змусити до яких-небудь дій, принизити її тощо” [5, с. 43]. Агресія може виражатися не тільки в прямій дії руйнування або насилля. Будь-яка поведінка, як негативна (відмова від допомоги), так і позитивна, символічна (іронія), при здійсненні може виконувати функцію агресії.

С.Н.Єнікопов відзначає, що агресивні дії можуть виступати як:

- засоби досягнення певної значущої мети;
- спосіб психічної розрядки, заміщення заблокованої потреби і переключення діяльності;
- спосіб задоволення потреби в самореалізації і самоствердженні;
- спосіб розв'язання проблем, що виникають у складних і важких (фруструючих) ситуаціях, які викликають психічну напруженість; самі способи можуть реалізуватися в реальних діях і поведінкових актах або в символічних, діях заміщення; вони можуть бути адекватними і неадекватними [7, с. 55].

А.К.Осницький стверджує, що певне значення мають характеристики прояву агресії, які об'єктивно і суб'єктивно сприймаються. Спостерігачеві поведінкові прояви іншої людини можуть здаватися як агресивні при повній відсутності агресії у суб'єкта. Водночас реальні агресивні дії можуть виявлятися в прихованій, неочевидній для інших формі [7, с. 55].

На думку Н.Д.Левітова, агресію необхідно вивчати не тільки як поведінку, але й як психічний стан; при цьому виокремлювати її пізнавальний, емоційний та вольовий компоненти [6, с. 168]. Пізнавальний компонент полягає в орієнтуванні, яке потребує розуміння ситуації, виокремлення образу для нападу та ідентифікації своїх „наступальних засобів”. В емоційному компоненті насамперед виокремлюють гнів. Але не завжди агресія супроводжується гнівом і не будь-який гнів призводить до агресії. Емоційний бік агресії не вичерпується гнівом. Особливого відтінку цьому стану надає переживання недоброзичливості, злості, мстивості, а в деяких випадках і почуття своєї сили, впевненості. Бувають випадки, що агресор переживає радісне, приємне почуття (садизм). В агресивній дії є всі формальні якості волі: цілеспрямованість, наполегливість, рішучість, а також ініціативність та сміливість. Перелічені компоненти психічного стану агресії можуть по-різному поєднуватися [6].

Роль емоційного компонента в агресії описана В.В.Бойко [2]. Він вважав, що різні надлишкові емоційні стани, зокрема, негативні емоції, можуть трансформуватися в агресію. Можна говорити про агресію ревності, агресію ненависті, агресію суперництва тощо. У житті також має місце агресія, зумовлена надлишком позитивних емоцій (агресія кохання, агресія натовпу).

В.І.Секун [11] розглядає агресивність як одну з характеристик емоційності особистості, агресія виступає символом активності. Близьким до поняття агресія є ворожість, оскільки будь-яка агресія має вороже начало, без якого неможливим є вияв високої міри активності. Вияв агресивності може бути ситуативним, мати обмежений об'єкт або вузьке коло об'єктів. Ворожість – узагальнена характеристика особистості в плані кількості об'єктів, на які вона поширюється, і в плані стійкості у часі. Все це свідчить про складність такого особистісного утворення, яке детермінує активність поведінки взагалі, і своєрідності окремих поведінкових актів зокрема. В.І.Секун робить висновок про те, що агресію слід вважати рисою особистості, складовою якої є синтез багатьох елементарних емоцій [11, с. 107-108].

Л.М.Семенюк вважає, що агресію доцільно розуміти як цілеспрямовану руйнівну поведінку, яка суперечить нормам і правилам співіснування людей в суспільстві і заподіює шкоду об'єктам нападу, у тому числі й фізичну, або викликає психічний дискомфорт. Стан агресії може бути зовні яскраво вираженим, а також більш прихованим, набуваючи форм недоброзичливості та злобливості. Досить поширеним виявом агресії є грубість. Агресивна поведінка – це не природжена біологічна реакція, а одна з форм поведінки, зумовлена соціальними зв'язками та відношеннями, хоча і засуджується правом та панівною моральністю [11, с. 17].

Дещо іншу позицію займає Ю.М.Антонян. Він розглядає такі поняття як насилля, агресія, напад як поведінку, дії, а агресивність і жорстокість як риси особистості, соціальної групи, держави і навіть суспільства, але в статичній, поза соціальними проявами. Насилля, напад, агресія можуть бути жорстокими, а можуть не мати цієї якості. Жорстокість, як і агресивність, характеризує особистість. Порівняно з жорстокою поведінкою агресивна поведінка – морально нейтральне поняття. Віднесення її до жорстокої залежить від способів, цілей, змісту, смислу відповідних дій. Злочинною вона стає тільки у випадку суспільної небезпеки [1, с. 8].

Ю.М.Антонян вважає, що не слід ототожнювати агресію і агресивність тільки з безкорисним і руйнівним насиллям. Агресія та агресивність розуміються як синоніми виживання, дії та творення, повною протилежністю яких є пасивність і смерть [1, с.9]. Агресія може носити індивідуальний або колективний характер і завжди спрямована на заподіяння фізичної, психологічної, моральної або іншої шкоди кому-небудь. Часто метою насилля виступає знищення людини або групи людей. Таким чином, насильницькі дії і жорстокі у тому числі завжди мають свій внутрішній смисл, здійснюються заради певної вигоди, ніколи не бувають без смислу [1, с. 13]. Ю.М.Антонян вважає, що далеко не завжди агресивні дії носять жорстокий характер, але будь-яка жорстокість агресивна. Жорстокість – особлива якість агресивності. Якщо агресивність особистості природного походження, то жорстокість – чисто людського, соціального. Вона є продуктом людських суперечностей і пристрастей, зумовлених вихованням і умовами життя. Виникнувши на біологічних засадах, агресивність виявляється в якісно іншій сфері – соціальній [1, с. 11-12].

Жорстока поведінка може бути визначена як навмисне і осмислене заподіяння іншому страждань заради них самих або заради досягнення інших цілей. Якщо агресивність – це риса особистості, а агресія – вияв цієї риси, то жорстокість можна розглядати як особистісну особливість, яка реалізується в жорстоких діях. Жорстокість слід віднести до числа особистісних рис тільки в тому випадку, коли вона стабільна і фундаментальна для даної людини, внутрішньо властива їй. Але якщо навіть людина здійснила тільки один жорстокий вчинок, цей вчинок не можна вважати випадковим, а він має певні особистісні підстави і може мати рецидиви [1, с. 14].

А.Р.Рагінов та О.Д.Сітковська вважають агресивність соціально набутою рисою, пов'язаною з певною будовою мотиваційної сфери особистості, що є складовою системи цінностей. При цьому вони відзначають, що агресивність і жорстокість як властивості особистості формуються переважно в процесі ранньої соціалізації – в дитячому і підлітковому віці [9, с. 5, 7-8]. Агресивність – це особистісна позиція, властивість особистості, яка полягає в наявності деструктивних тенденцій, диспозицій в сфері суб'єктно-суб'єктних відносин, готовності і переваг використання насильницьких засобів для реалізації своїх цілей. Агресія є виявом агресивності в деструктивних діях, спрямованих на заподіяння шкоди тій чи іншій особі [9, с.5].

Багатогранність та складність визначення поняття агресії зумовлені також і тим, що існує кілька видів агресії, відмінності між якими можуть бути досить істотними. Без розгляду цих видів навряд чи можливо досить повною мірою осягнути сутність поняття агресії. Однак і у виокремленні видів агресії існують певні розбіжності і різні підходи.

Агресивний стан може бути відкритим, тобто зовні вираженим у відповідних діях, і прихованим (наприклад, агресивний настрій, що не знайшло, а іноді і не шукає виходу в агресивній поведінці; агресивні задуми).

Якщо розглядати мотиваційний бік, то розрізняють інструментальну і намірену (ворожу) агресію. Ворожа агресія може бути віднесена до тих випадків вияву агресії, коли головною метою агресора є заподіяння страждань жертві. Поняття інструментальної агресії, навпаки, характеризує випадки, коли агресори нападають на інших людей, переслідуючи цілі, не пов'язані з заподіянням шкоди, тобто заподіянням шкоди іншим не є самоціллю. Радше вони використовують агресивні дії як інструмент для здійснення різних бажань. Цілі, що не передбачають заподіяння шкоди, яка стоїть за численними агресивними діями, включають примус та самотвердження. Інструментальна агресія поділяється на індивідуально та соціально мотивовану [3, с. 31].

Висновки. Таким чином, спроби розглянути численні інтерпретації поняття „агресія” показали наявність низки суперечностей і труднощів, які пов'язані зі складністю предмета дослідження і змістом світоглядних установок дослідників. Враховуючи це, слід диференційовано підходити до оцінок різних визначень агресії. Часто автори переходять від конкретно-наукових, теоретичних міркувань на світоглядний рівень і аналізують ті чи інші явища сучасного суспільного життя.

Однак, незважаючи на всі складнощі, намітилася стійка тенденція до багатофакторного, синтетичного дослідження агресії та її видів. Ось чому для дослідницької та практичної роботи важливе значення має розуміння природи агресії, її видів, з урахуванням складності, багатогранності та неоднорідності досліджуваного явища.

Перспективами наших подальших досліджень є вивчення особливостей прояву агресії у підлітків та шляхів її корекції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонян Ю.М. Психология убийства. – М., 1997. – 304 с.
2. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других. – М., 1996. – 472 с.
3. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия. – СПб, 1997. 336 с.
4. Грачев А.С. Политический терроризм: корни проблемы. – М., 1982. – 64 с.

5. Лапланш Ж., Понталіс Ж.-Б. Словарь по психоанализу. – М., 1996. – 623 с.
6. Левитов Н.Д. Психическое состояние агрессии // Вопросы психологии. – 1972. - № 6. – С. 168 – 171.
7. Осницкий А.К. Психология самостоятельности. Методы исследования и диагностики. – М., 1996. – Вып. 1. – 128 с.
8. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М., 1990. – 494 с.
9. Ратинов А.Р., Ситковская О.Д. Насилие, агрессия, жестокость как объекты криминально-психологического исследования // Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологическое исследование. Сб. науч.трудов. – М., 1989. – С. 4-15.
10. Румянцева Т.Г. Философский анализ методологических и концептуальных оснований теорий человеческой агрессии. Дис. ...д-ра филос.наук. – Минск, 1991. – 312 с.
11. Секун В.И. Психология активности. – Минск, 1996. – 280 с.
12. Семенов Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков в условиях его коррекции. – М., 1996. – 96 с.
13. Человек. Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. – М., 1991. – 388 с.

Резюме. В статье рассматриваются главные подходы к определению понятия «агрессия» в зарубежной и отечественной психологии, констатируется наличие разноплановых и противоречивых подходов к его определению. Рассматривается соотношение понятий «агрессия» и «агрессивность».

Summary. The article represents the main approaches to defining the notion of aggression which appear in modern psychology. It has been stated that there exist many controversial opinions on the subject. The correlation between the notions of aggression and aggressiveness has been under analysis.

УДК: [159.922.8:613.8] „7126”

М.М. ПАНАСЮК

ШЛЯХИ ПОНИЖЕННЯ РІВНЯ НАВЧАЛЬНОГО СТРЕСУ В СТУДЕНТІВ

Резюме. У статті подано результати теоретичного аналізу проблеми подолання дії стресу надмірного рівня. Проаналізовано основні підходи до розгляду даної проблеми. Розкрито особливості труднощів подолання навчального стресу в студентів. Окреслено шляхи побудови заходів пониження рівня навчального стресу в студентів.

Ключові слова: навчальний стрес, диспозиційний та ситуативний підхід, стресор, резистентність, пригнічуючий, сенситуючий, моніторинговий та блантерний стилі подолання стресу, копінг.

Постановка проблеми. Для збереження ефективності навчального процесу та професійного зростання студентської молоді в умовах сучасної системи вищої школи важливе місце займає вирішення проблеми адаптації студентів у вищих учбових закладах та пониження рівня їх навчального стресу. Важливим аспектом для вирішення даного завдання, на нашу думку, є забезпечення своєчасної та комплексної допомоги студентам у підвищенні індивідуальної здатності до адаптації до складних суб'єктивно оцінюваних ситуацій навчання.

Аналіз психологічної літератури свідчить про те, що визначення та дослідження стресу в різних сферах життєдіяльності людини, зокрема стрес у професійній (навчальній) діяльності, представлені у ряді робіт теоретичного та прикладного характеру [1-6; 9-11].

Особливості аналізу проблеми пониження рівня стресу також знайшли своє відображення у ряді досліджень [1; 8; 9; 12]. У сучасній психології проблема підвищення рівня резистентності (опірності) представлена достатньо широко. Стосовно проблеми пониження рівня навчального стресу слід зазначити, що у сучасних дослідженнях відмічається тенденція до підвищення цікавості до даного питання.

Метою нашої статті є вивчення проблеми визначення шляхів зниження рівня стресу. Відповідно до мети статті ми визначили наступні завдання: вивчення результатів теоретичних та експериментальних досліджень розробки засобів, методів, шляхів зниження рівня стресу; визначення особливостей вживаних заходів профілактики та подолання дії стресу надмірного рівня в рамках різних психологічних напрямків та теорій; аналіз стану розробки подолання дії навчального стресу.

У вітчизняній та зарубіжній науці для пояснення несприятливих психічних станів, які викликають надмірну нервово-психічну напруженість, що виникає під час складання студентами академічної сесії, використовують поняття “екзаменаційна тривожність” [5; 9].

Необхідно зауважити, що сучасний темп розвитку суспільства висуває нові вимоги до професійної діяльності людини, якості виконання функційних обов'язків спеціалістами, а, отже, й необхідності більш швидкої адаптації до місця роботи та посадових обов'язків. Проведення вчасної та комплексної допомоги студентам у період професійного зростання, отримання спеціальності, забезпечить, на нашу думку, необхідні умови не лише для збереження психологічного здоров'я молоді, а й підвищення їх адаптаційних можливостей, що, в свою чергу, позитивно відобразиться на виконанні професійної діяльності по закінченню учбового закладу.

З М І С Т

<i>Від редакції</i>	3
Ямницький В.М., Литвиненко С.А. Життєві перспективи особистості в контексті психології життєтворчості.....	4
Петренко О.Б. Гендерні відмінності формування життєвих перспектив у старшокласників.....	6
Корнієнко О.В. Індивідуально-психологічні особливості психосоматичного здоров'я студентів-юнаків.....	10
Безкоровайна О.В. Особистісне самоствердження у контексті професійного вдосконалення і життєвих перспектив у ранньому юнацькому віці.....	15
Артемова О.І. Професійне становлення і розвиток креативної особистості майбутнього педагога.....	19
Безлюдна В.І., Осьмак Л.П. Динамічні аспекти життєвої перспективи особистості у період переходу від підліткового до раннього юнацького віку.....	22
Блинова О.Є. Гендерні аспекти психологічного здоров'я.....	25
Бордюк В.М., Бабак К. Ціннісно-сміслова природа самовизначення старшокласника.....	28
Вакарєв Є.С. Психологические особенности гендерной интерпретации парфюмерных запахов.....	31
Воробйов А.М. Концептуальні основи формування соціально активної особистості майбутніх вчителів у розвиваючому виховному просторі педагогічного університету.....	36
Галецька І.І., Пендюр А.В. Психологічні чинники професійної ідентифікації студентської молоді.....	39
Главінська О.Д. Життєві цінності особистості.....	43
Демчук О.О. Соціально-психологічна компетентність особистості та її психологічні прояви.....	46
Дружиніна І.А. Феномен ідентичності та ідентифікації в руслі сучасних психологічних досліджень.....	48
Димченко Н.С. Розвиток особистості менеджера як психологічна проблема.....	52
Долгих А.А. Неусвідомлена релігійність особистості як психологічний феномен.....	55
Завгородня О.В. Питання ціннісного становлення художньо обдарованої особистості.....	58
Завгородня О.В., Курганська Л.О. До проблеми збереження психологічного здоров'я дитини.....	64
Ісасва Є.С. Вплив хвороби на становлення життєвих перспектив особистості.....	70
Івашкевич Е.З. Методологічні засади підготовки практичних психологів у вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації.....	73
Камінська О.В. Психологічний аналіз феномену самоставлення в юнацькому середовищі.....	78
Кардаш Г.М. Моральне вдосконалення студентської молоді у контексті життєвих перспектив.....	83
Кашпур Ю.М. Наукова інтерпретація узагальнених гендерних та сексуальних стереотипів: їх вплив на розвиток фізичного образу „Я” підлітка.....	86
Кобильнік Л.М. Динаміка особливостей самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів.....	89
Ковалевич В.В. Психосоціальний розвиток особистості: формування життєвих перспектив у контексті естетичних цінностей.....	94
Корчакова Н.В. Самопрезентаційна складова монологічного виступу.....	97
Косарєва О.І. Вплив подружніх стосунків на особистісний розвиток дитини.....	100
Кириченко Н.А. Переживання буденності як елементарна форма життєтворчості особистості в юнацькому віці.....	103
Кравчук М.М. Формування особистісного цілепокладання, як елемента життєвої перспективи підлітків з девіантною поведінкою.....	109
Мазяр В.М. Особливості розвитку мислення школярів на уроках світової літератури.....	113
Марковець Г.В. Критерії транспективної діагностики особистісного зростання і соціальної спроможності сучасної людини у розумінні практичних психологів.....	116
Марковець Л.М. Динаміка моральних цінностей майбутніх психологів як показник їх особистісного зростання у процесі професійного становлення.....	120
Матейко-Калиній Н.М. Особливості емоційного реагування на життєві ситуації у дітей, які мешкають в зоні посиленого радіоекологічного контролю.....	127
Мешко Г.М., Мешко О.І. Формування компетентності здоров'я збереження майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін.....	130
Михальчук Н.О. Культурологічно орієнтоване навчання студентів іноземної мови.....	133
Назарець Л.М. Пізнавальний інтерес як складова самосвідомості підлітків.....	138
Ніколайчук Г.І. Загальні моделі породження вислову у структурі мовленнєвої діяльності.....	141
Ніколайчук І.О. Проблема авторських новотворів у парадигмі породження та сприймання вислову.....	146
Оселедько О.О. Цілепокладання як чинник професійно-особистісного зростання майбутніх практичних психологів на етапі вузівської підготовки.....	151
Островська О.І. Професійний діагноз як складова багатоосового психологічного діагнозу при параноїдній шизофренії.....	154
Осьмак Л.П. Психологічні особливості життєвої перспективи вагітних жінок.....	157
Павелків В.Р. Теоретичний аналіз головних підходів до дослідження агресії та агресивної поведінки.....	161
Панасюк М.М. Шляхи пониження рівня навчального стресу в студентів.....	166
Пісоцький О.П. Тренінг базових когнітивних стилів майбутніх психологів як чинник їх професійного	

самовдосконалення.....	169
Поліщук Н.В., Панченко М.С., Панченко І.М., Мосісвич О.С. Загроза духовного зубожіння молоді.....	173
Попчук О.В. Професійна культура менеджера: проблеми та перспективи формування.....	176
Потапчук Т.В. Підготовка студентів до роботи з хоромим колективом.....	179
Прокоф'єва О.О. Вплив неконструктивних настанов на готовність до особистісного зростання майбутніх педагогів.....	182
Розова Т.М. Професійна спрямованість як умова розвитку комунікативних здібностей у майбутніх психологів.....	188
Романюк В.Л. Біоетичні аспекти онтогенезу особистості.....	193
Рудюк О.В. „Реконструкція” суб'єктивного психологічного простору безробітних методом багатомірного шкалювання.....	196
Рудь Г.В. Особливості емоційного забарвлення ментальних карт життя старшокласників та студентів.....	199
Савуляк В.О. Формування образу майбутньої професійної діяльності як детермінанта особистісного розвитку.....	206
Сеньовська Н.Л. Саморегуляція як засіб професійного всамодосконалення вчителя.....	209
Сеньчук О.В. Прояви психологічних труднощів студентів у процесі вивчення іноземної мови та шляхи їх подолання.....	212
Скляр П.П. Формування управлінської культури інженера як ймовірна складова трансформації його професійної підготовки.....	215
Смалько М.Ф. Поняття „норма” у розумінні музичної обдарованості.....	219
Співак В.І., Гаврилов О.В. Особливості консультування старших школярів з питань самовизначення, вибору професії та життєвих планів.....	222
Сторож О.В. Теоретичний аналіз життєвого шляху особистості за регулятивно-детерміністською концепцією.....	225
Сулжук А.Ф. Професійний особистісно-орієнтований підхід у підготовці конкурентоспроможного фахівця.....	229
Турецька Х.І. Аналіз підходів до розуміння ідентичності у психологічній науці.....	232
Уличний І.Л. Особливості реалізації профорієнтаційного проекту у навчально-виховному процесі школи.....	236
Ульяновська Л.П. Використання активних методів навчання у підготовці майбутніх хормейстерів.....	241
Фалько Н.М., Вовчак Н.А. Використання соціально-психологічного тренінгу у роботі практичного психолога з акцентуйованими підлітками.....	244
Хупавцева Н.О. Формування комунікативних умінь педагога.....	247
Чорнописка О.П. Динаміка ставлення чоловіків та жінок до дошлюбних та позашлюбних сексуальних стосунків у США, СРСР, Росії, Україні, Німеччині у другій половині 20 ст.....	251
Юрченко В.М., Волощук О.О. Професійний стрес як негативний фактор вдосконалення педагогічної діяльності.....	254
Юрченко В.М., Грищук М.М. Вікові кризи у дітей та підлітків у контексті формування їх до невротичних станів та життєвих перспектив.....	257
Ягьяєва С.В. Професійна само ідентифікація майбутніх психологів як форма вияву особистісного зростання.....	261
Яцюрик А.О. Розвиток суб'єктності особистості в процесі читання художньої літератури.....	264
Відомості про авторів.....	270

Наукове видання

ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 37

Заснований у 1996 р.

Редактор збірника Воробйов А.М.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Кравчук В.Ю.

Комп'ютерна верстка Хильчук Т.К.

Здано до набору 02.04.2007 р. Підписано до друку 9.04.2007 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 29,14. Обл. вид. арк. 29,57. Замовлення № 25/1 Наклад 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

**О – 59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах
освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного
гуманітарного університету. Випуск 37. — Рівне: РДГУ, 2007. — 274 с.**

ISBN 966 — 7281 — 08 — 7.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психосоціального розвитку особистості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК: 159: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20